

*Pallo József*¹

A Csemegi-kódex formálódása a korabeli büntetőpolitika változásainak tükrében (1908–1948)

A magyar büntetőjog-tudomány történetiségét vizsgálva biztos mérföldkönek tekinthető a 140 éve megszületett 1878. évi. V. törvénycikk, a Csemegi-kódex. E jogszabály nyilvánvaló értékei az addigi magyar büntetőjogi jogfejlődés csúcsára emelik a törvényt, amely ugyanakkor számos elemében visszautal a korábbi kodifikációs kísérletek eredményeire és elveire. Mindez a körülmény olyan szintézist teremt gyakorlati és dogmatikai értelemben, amely minden megelőző jogalkotást háttérbe szorít. A Csemegi-kódex korszakos jelentőségű volt a magyar büntetőjog történetében, hiszen egy feudális elemeket tartalmazó büntetőjogi struktúrát számolt fel, és hosszú évtizedekre meghatározta a büntetőjogi jogalkalmazást Magyarországon. Ez a törvényt is az első, amelyik elkülönülő végrehajtási rendelkezéseket jelenített meg, és egy sajátos rendszert alakított ki, azaz a legmagasabb jogszabályi szinten jelennek meg a végrehajtásra vonatkozó egyes regulák. A Csemegi-kódex egyes különös részi rendelkezései 1962-ig hatályban voltak, és ez a hosszú idő nyilvánvalóan magával hozta azt is, hogy a változó kriminálpolitikai törekvések hatására több alkalommal vált szükségessé a joganyag módosítása. Tanulmányomban a korabeli szakirodalom karakteresebb gondolatait felidézve e hangsúlyváltások lényegi elemeit igyekszem az olvasó elé tárni.

A Csemegi-kódex első novellája (1908): fókuszban a fiatalok

A századforduló idején a honi bűnözés volumene drasztikus változásának talaján álló reformtörekvések egyik meghatározó iránya² a büntetési rendszert vette célba, ezen belül is a fiatalokra vonatkozó rendelkezések revíziójára való törekvés kapott nagy hangsúlyt. Az új kriminálpolitikát előkészítő reformirányzatok vezéreszméi a determinizmus, a célszerűség, a speciálprevenációs gondolat, valamint a tettesközpontú szemlélet jegyeit markánsan mutatták. Más aspektusból megközelítve a társadalmi rend megővésére hivatott eszközökben is fordulat figyelhető meg. A korszakban egyre nagyobb jelentőséget és elismertséget kaptak a forradalmian új antropológiai, pszichológiai és szociológiai kutatások eredményei. A hatás sem maradt el, mert a vallásfilozófiai alapokon nyugvó, indeterminista

¹ Tudományos dékánhelyettes, egyetemi docens, Nemzeti Közszerológiai Egyetem Rendészettudományi Kar.

² Ezenkívül még a feltételes elítélés bevezetése, a pénzbüntetés reformja és a határozatlan tartamú elítélés (biztonsági intézkedés) alkalmazása került napirendre.

felfogással szemben egy biztos természettudományos fundamentumon álló determinista felelősségi formát emeltek be a jogi gondolkodásba. Közvetlen és máig ható következménye volt mindennek, hogy a büntetés cél- és eszközrendszeréről vallott felfogás teljes mértékben átformálódott, és a büntetés célja már nem a sérült jogi egyensúly kezelése volt, hanem a társadalom hatékony védelme a megelőzés individualista eszközeinek alkalmazásával. Ennek a gondolkodásmódnak a filozófiája azt jelentette, hogy a veszélyes emberek a tudomány eszközeivel kiszűrhetők, pontosan azonosíthatók, és a preventív eszmének megfelelően a halálbüntetés alkalmazásával, illetve a szabadságvesztéssel a társadalomból eltávolíthatók. A determinizmus elveit követve az emberi akaratelhatározás megjelenése három fő dimenzióban érvényesült, így a bio-, a szocio- és a pszichoszféra területei a meghatározó jelentőségűek.³ Miután a kriminalitáshoz vezető alapvető probléma ezen az úton azonosíthatóvá vált, már lehetőség mutatkozott e három dimenzióban célirányos és individualizált megoldáskeresésre, illetve specifikus korrekcióra. A gyakorlatban ezt azt jelentette, hogy addig kell a bűnelkövetőket gyógyítani vagy nevelni, amíg újabb bűnös cselekedetük elkövetésétől már nem kell tartani. A Csemegi-kódex meglehetősen visszafogottan szabályozta a fiatalkorúak büntetés-végrehajtását, amelynek helyszínéként a javítóintézetet jelölte meg. A szabályozás csupán arra adott lehetőséget, hogy azok az elkövetők, akik 12–16 éves korúak, és nem rendelkeznek a bűncselekményük veszélyességének felismeréséhez szükséges belátással, 20. életévük betöltéséig javítóintézetbe⁴ kerüljenek.⁵

Ebben a szellemi klímában valósult meg a Csemegi-kódex első átfogó módosítása az 1908. évi 36. törvénycikk (a továbbiakban: I. Bn.) által.⁶ Az I. Bn. hatálybalépésével a fiatalkorúak büntetőjogában és a végrehajtásban is éles fordulat következett be.⁷ Míg a Csemegi-kódex klasszikus kódex, addig itt a pozitivista büntetőjog-tudományi iskola hatása (Liszt-féle közvetítő irányzaton keresztül) fedezhető fel. A korszak egyik fontos terminológiai eredménye volt, hogy megjelent a társadalomra veszélyes ember kategóriája, aminek következményeként élesen elhatárolódott a közveszélyesség és a bűnösség. Mindez megalapozta és lehetővé tette a tettarányosság mértékétől való elmozdulást és az egyéniesítés axiómájának térnyerését is. Gyakorlatilag a méltányolható személyiségbeli sajátosságok határozták meg a személyi veszélyesség fokát, ami oda vezethetett, hogy a közveszélyesség megállapítása esetén a tettarányos büntetésnél szigorúbb vagy enyhébb büntetés volt alkalmazható.

A fiatalkorú életkori határát 12 és 18 év között húzta meg a szabályozás. A fiatalkorúakkal szemben új intézkedések jelentek meg, és ezzel párhuzamosan hatályon kívül kerültek a redukált büntetési tételek, valamint a börtön- és pénzbüntetések. Ugyanakkor erkölcsi jellegű büntetésként megjelent a bírói dorgálás és a próbára bocsátás, valamint megerősítették a javító nevelés eszméjét is. Ultima ratióként a fiatalkorúval szemben a fogház,

³ LŐRINCZ 2015, 451.

⁴ Ezeknek az intézeteknek a kialakítása rendkívül vontatottan haladt. Az első csak 1885-ben épült meg Aszódon, nem beszélve arról, hogy a bírák is rendkívül idegenkedve alkalmazták ezt a jogintézményt.

⁵ Az első, fiatalkorúak számára kialakított büntetés-végrehajtási intézet csak 1905-ben épült fel Kassán.

⁶ A Bn. végrehajtási rendeletei közül a 27200/1909. IM rendelet szabályozta a javító nevelés rendjét és rendszerét.

⁷ LŐRINCZ 1998, 21.

illetve az államfogház kiszabását tette lehetővé a szabályozás.⁸ Büntetőfilozófiai hangvételével kapcsolatban ki kell hangsúlyozni, hogy elsőként törekedett pedagógiai tartalmú, személyiségváltozásra irányuló végrehajtási rendszer kialakítására.

Az I. Bn. végrehajtási rendelete az ún. családi rendszert tökéletesítette, amelyhez a rendelkezésre álló angolszász tapasztalatokat⁹ is figyelembe vette. Ezzel közel negyvenéves adósságunkat törlesztettük, amiről Finkey így írt: „[R]észben a gyakorlatiasság, részben a gyermekszeretet előbb odavezette az amerikaiakat, ahova mi csak hosszú elméleti vizsgálódások és tudományos viták után jutottunk, hogy a bűnözés elleni legbiztosabb fegyver a gyermekvédelem és a még megmenthető fiatalok büntetése átalakítása.”¹⁰ Különösen fontos szabályokat tartalmaz a fiatalok fogház-államfogház és elzárásbüntetés végrehajtása tárgyában megjelent 27300/1909 IM rendelet.¹¹

A jogszabály igen szigorúan differenciált és progresszív rendszert honosított meg, amelyben a fiatalokat az elkövetett bűncselekmény természete és a személyes előéletük alapján osztályozták. A struktúra lényegi elemei a fokozatos börtönrendszer enyhített és egyszerűsített metódusát vették át. A befogadott elítélt először teljes magánelzárásba került, amely a megfigyelést szolgálta, és maximum két hétig tarthatott, ezt követően helyezték el a fiatalokat az egyéni elbírás alá eső (kétes elmeállapotú, alkoholista), a büntetlen előéletűek, a visszaesők vagy a szokásos bűnelkövetők csoportjába. A szakmailag helyénvaló differenciálás oka az volt, hogy „az erkölcsi ragályozás kiküszöbölése végett csak oly foglyok legyenek együtt, akik előéletük, műveltségük, erkölcsi állapotuk és korábbi társadalmi környezetük figyelembevételével legközelebb esnek egymáshoz”.¹² Az egyes csoportokba tartozó elítéltek napközben közös munkáltatásban vettek részt, azonban éjszakára külön lakóhelyiségekben tértek nyugovóra. Lehetőséget adott a jogi környezet arra is, hogy a büntetés kétharmadának kiállása után a feltételes szabadság progresszív alapú kedvezményében részesüljenek az arra érdemes elítéltek, azonban külön magatartási szabályok és kirendelt pártfogó tisztviselő felügyelete alá tartoztak. Máig ható szabályként jelent meg, hogy a bíróság külön rendelkezése alapján a fiatalok fogházában a 21. életév betöltéséig tartózkodhatott az elítélt. Ennek a rendelkezésnek a nyilvánvaló célja az volt, hogy a felnőtt börtönök veszélyeitől ameddig csak lehet, megóvják a „még megmenthető” fiatalokat.

Lényeges szervezeti intézkedés volt, hogy az I. Bn. létrehozta a fiatalok felügyelő hatóságát, amely részben állami, részben civil szervek képviselőiből verbuválódott. Tevékenységi köre a mai társadalmi ellenőrzés és pártfogói munka ötvözetét képezte le. Az I. Bn. jelentőségéről szólva feltétlenül ki kell emelni, hogy a „büntetés hagyományos – megtorlásra irányuló – formáinak helyébe a tettes jövőbeli magatartásának befolyásolására alkalmas kriminálpolitikai tartalmú jogkövetkezmények léptek”.¹³ A modernizáció betetőzése a fiatalok bíróságának felállítása volt az 1913. évi VII. törvénnyel, amely

⁸ Feltétlenül utalni kell arra, hogy a szabályozást a fiatalok bíróságáról szóló 1913. évi VII. törvény tette komplexszé.

⁹ Különösen a reformatory intézetek, illetve azok angol változatának, a Borstal rendszerű intézeteknek a tapasztalatai álltak rendelkezésre.

¹⁰ FINKEY 1940, 74.

¹¹ A privilegizált megítélést mutatja, hogy az egységes végrehajtási fokozat a fiatalok tekintetében a fogház volt abban az esetben, ha elkerülhetetlenné vált a szabadságvesztés kiszabása. Az ítéleti idő minimumát 15 napban, míg a maximális tartamát 15 évben állapították meg.

¹² LŐRINCZ 1998, 30.

¹³ LŐRINCZ 1998, 45.

egyértelműen demonstrálta a tettarányos ítélkezési gyakorlat helyébe lépő megelőzés eszméjét.¹⁴ Ezzel közel negyvenéves adósságunkat törlesztettük.

Az I. Bn. szomszédságában jelent meg a korszak másik, ugyancsak emblematikus jogszabálya, a közveszélyes munkakerülőkről szóló 1913. évi. XXI. törvény (a továbbiakban: KMKt.), amelynek rövid ismertetésétől már csak a korszellem gondolkodásmódjának érzékeltetése okán sem tekinthetünk el. Mindez annak ellenére helyénvaló, ha a KMKt. nem közvetlenül a Csemegi-kódex normarendszerében eszközölt változtatásokat. A törvény javaslatát a képviselőház elé Balogh Jenő igazságügyminiszter 1913. május 6-án terjesztette be: „tettes egész egyéniségét, annak félelmetességét, annak a társadalomra veszélyes voltát kell vizsgálni és a hatálytalanná vált rövid tartamú büntetés helyett hosszabb tartamú, rendszerint határozatlan időtartamra szóló biztonsági rendszabállyal kell védelmet nyújtania jogrend és a közbiztonság számára”.¹⁵ Az új kriminálpolitika magával hozta azokat az eszméket is, amelyek a bűnelkövetők bizonyos csoportjaival szemben nem büntetést, hanem más jogkövetkezményt szorgalmaztak alkalmazni. A pozitivistá büntetőjog filozófiáját követve biztonsági rendszabályt vezetett be a közveszélyes személyekre, sőt definíciót is próbált adni erre a körre: „Közveszélyesek azok, akiknek valamely oly tulajdonsága van, hogy annak folytán normális viszonyok közt a legcsekélyebb ingerre is jogsértésre ragadtatják el magukat.”¹⁶ Mindez lehetővé tette, hogy a dogmatikus és a praktikus eszköztár új elemmel, egy biztonsági intézkedéssel bővülhessen. A magyar törvényi megoldás a közveszélyes munkakerülés hagyományos büntetése, amely alapvetően a fogház kiszabását vagy pénzbüntetés alkalmazását jelentette, alternatív megoldásként tette lehetővé a dologházi elhelyezést. Bölcs mértéktartásra utal azonban, hogy a korabeli jogászai gondolkodás egyértelműen leszögezte, hogy a büntetendő cselekmény fogalmát nem ajánlatos a még nem kiforrott közveszélyesség terminológiájával egy rangra emelni. Mindezek ellenére általánosan elfogadottá vált az a vélekedés, hogy a közveszélyességnek két biztos összetevőjét a munkakerülés és a bűnözésre való hajlam adja. E körülmények alapozták meg a dologház jogintézményének KMKt. általi bevezetését, amelynek megítélése a magyar büntetőjogban nem volt egyértelműen pozitív. Finkey így tette fel az alapvető kérdést: „Miután dologházba is csak bírói elítélés alapján utalható be valaki, önként felmerül a kérdés, szükséges-e a fegyház, börtön, fogház, elzárás mellett egy további, más nevű, de lényegében hasonló rendeltetésű intézmény felállítása, illetőleg megkülönböztetése?”¹⁷ A Csemegi-kódex büntetni rendelte a munkaképes, csavargó életmódot folytató személyeket, akiket dologházba kellett utalni. Ugyancsak így szankcionálták azokat is, akik szabadságvesztésből szabadulva, a meghatározott bűncselekmények miatt fegyházra, börtönre vagy három hónapnál hosszabb tartamú fogházra ítéltettek, de csak abban az esetben, ha a bíróság úgy ítélte meg, hogy a bűncselekményük a csavargó életmóddal összefüggésben áll. A jogintézmény jellegéből adódik, hogy biztonsági intézkedésként alkalmazták, ugyanis a közveszélyes munkakerülésre olyan állapotként tekintettek, amely jogellenes passzív magatartás, a társadalommal szemben fennálló kötelezettség megszegése, azaz antiszociális állapot. A célzott joghatást

¹⁴ PALLO 2019, 62.

¹⁵ Indokolás a közveszélyes munkakerülőkről szóló törvényjavaslathoz (1910). In Képviselőházi irományok, 1910. XXVI. kötet, 711. sz. 240–289.

¹⁶ Indokolás a közveszélyes munkakerülőkről szóló törvényjavaslathoz (1910), 268.

¹⁷ FINKEY 1925, 41.

illetően nem a megtorlás került a középpontba, hanem az egyén szabadságának olyan mérvű korlátozása, amely elégséges a munkához szoktatásra és az ártalmatlanná tételre.¹⁸

A nemzetközi kedvezőtlen tapasztalatokra is utalva jegyzi meg Szöllőssy, hogy „az önálló dologházak hiánya az egyik oka annak, hogy a bíróságok gyakorlatilag nem alkalmazzák ezt a biztonsági intézkedést. Abból indulnak ki ugyanis, hogy ha a dologházba utalt végső soron fogházba kerül, akkor nincs jelentősége a két intézet típus közötti különbségnek.”¹⁹ A kétségtelenül komoly dilemmát Finkey igyekszik megoldani, amikor amellett érvel, hogy a dologházak megjelenésében éppen hogy a differenciálódás óriási eredményét kell üdvözölni, és végső soron a büntetőjog vezérelvének, a társadalom védelmének, okos és gyakorlatias továbbépítéséről van szó. A dologház szerepéről szólva kiemeli még, hogy a közveszélyes munkakerülőkkal szembeni külön elbánás megkívánja ezen intézmények működtetését, különös tekintettel az individualizáció elvére. Szemléletesen fogalmazza meg mindezt, amikor így ír: „Egészen más egy nagyvárosi léha, züllött csirkefogó, betörő vagy kéjgyilkos mentalitása, egész egyénisége, mint a falusi bálban, vagy búcsún boros fővel verekedő vagy esetleg vért ontó parasztleányé.”²⁰ Határozottan kiáll a dologházak építésének ügye mellett is, amint Balogh Jenő szavait idézve kifejti, hogy ez lenne „betetőzése börtönügyünknek”.²¹ A törvény 1916. január 1-jén lépett hatályba mostoha intézményi feltételek mellett, amit súlyosbított, hogy a későbbiekben sem épültek dologházak, így a jogintézmény gyakorlatilag kiüresedve „lebegett” annak ellenére, hogy a kitűzött két cél, a henye életmód elleni küzdelem és a visszaesés megakadályozása, mindenképpen támogatható szándékot rejtett.²²

E rövid kitérő után az I. Bn. jelentőségét megfogalmazva a következő megállapítások tehetők: az önálló társadalomtudománnyá váló kriminológia hatására a fiatalkorúak büntetőjogi megítélésében paradigmaváltás következett be, amelynek lényege annak elismerése, hogy velük szemben megtorlásnak nincs helye, a cél nem más, mint az elmaradt nevelés pótlása annak érdekében, hogy tisztességes állampolgárrá váljanak. Ezzel a jogszabállyal a magyar törvényhozás a 20. század első évtizedében megtette a kezdő lépést a kriminológia eredményeinek értékesítésére büntetőjogunkban.²³ Ugyanakkor jól érzékelhető ellentét feszül a Csemegi-kódex és az I. Bn. szellemisége között, mert amíg az első a repressziót szolgálja, addig az utóbbi a megelőzés eszméjét követi. Szerencsés fordulattal a két jogi gondolkodásmód közül az utóbbi aratott – ha nem is tartós – diadalt.²⁴

¹⁸ Maga a jogintézmény meglehetősen mostoha infrastrukturális viszonyok között kezdte meg működését, mert 1916-ban csupán két fogház elkülönített részében működött dologház. A férfiak esetében a jáászberényi járás-bírói, nők esetében a kalocsai törvényszéki fogház adott helyet a dologháznak.

¹⁹ SZÖLLŐSSY 1935, 226.

²⁰ FINKEY 1925, 40.

²¹ FINKEY 1925, 44.

²² A dologház jogintézményét végül a Btá.-t életbe léptető 1950. évi 39. számú törvényerejű rendelet 2. §-a helyezte hatályon kívül.

²³ MEZEY 1996a, 304.

²⁴ A későbbi években a fiatalkorúakra vonatkozó szabályozás erodálódása, majd stagnálása következett be. Ennek bemutatása azonban túlmutat e tanulmány tartalmi és terjedelmi korlátain.

A Csemegi-kódex második novellája (1928): célkeresztben a többszörös visszaesők

Az elveszített világháború utáni magyar társadalmi, jogi és nemzeti erőziónban ismét negatív kriminológiai jelenségek és tendenciák ütötték fel a fejüket, a bűnelkövetés volumene növekedett, annak strukturáltsága megváltozott. Az 1920-as években egyre jobban felerősödött az a jogpolitikai érvelés, hogy a többszörösen visszaeső bűnelkövetők kategóriáján belül azonosítható egy „kemény mag”, amelyet a bűnözésre való extrém fogékonyság, az állandósult bűnöző életvitel és a szokásszerű bűnözés jellemez. Ezen elkövetői kört jelölték meg a korszak jogászai azzal, hogy a bűncselekmények elkövetésére állandó hajlamot mutatnak, az is kétségtelen, hogy ennek egységes értelmezése állandó nehézségekbe ütközött. A hivatalos álláspont szerint, ezek a szokásszerű és közveszélyes bűnözők azok, akik valójában fenyegetik a közrendet, azonban velük szemben a szabadságvesztés nem elegendő, mert romlottságuk foka olyan szintet ért el, ahol a specielpreventív hatás már nem képvisel érdemleges erőt. Mindezekből az következik, hogy a társadalom védelme érdekében egy hatásosabb intézkedésre van szükség, amely jellegét tekintve határozatlan tartamú, és célja a javítással egybekötött ártalmatlanná tétel mindaddig, amíg a hatálya alatt álló személy közveszélyessége fennáll.

Az elérendő célt csak jogalkotással lehetett megvalósítani, ennek eredményeként született meg az 1928. évi 10. törvény (II. Bn.),²⁵ amely a Csemegi-kódex módosítását jelentette. Az 52 §-ból álló szabályozás a büntetőjog két nagy területét érintette, egyrészt a pénzbüntetés reformációját végezte el, másrészt a megrögzött büntettekkel kapcsolatos új jogintézményt, a szigorított dologházat (kvázi megelőzési letartóztatás) emelte be a jogrendbe.²⁶ A szabályozás a visszaesők azon csoportját célozta meg, akik az élet, a személyem vagy a vagyon ellen különböző időben és egymástól függetlenül legalább három büntetést követtek el, az utolsó kettőt öt éven belül, s ezeket a bűncselekményeket vagy üzletszerűen, vagy pedig bűnözésre állandó hajlamot mutatva követték el.²⁷ Egyfajta adósság ledolgozását is jelentette ez a törvény, mert hiszen ezzel teljesedtek ki az 1913-as javaslatok, és a közveszélyes elkövetők elleni fellépés tekintetében komplexsége vált a jogi környezet.

Ellentétben a dologházra vonatkozó szabályok megjelenésével, itt nem volt semmiféle vita, a szakma részéről támogatás volt tapasztalható. Finkey erről így emlékezik meg: „Az utolsó évtizedek büntetőpolitikai és bűnügypolitikai eszmecseréiben mindenütt egyhangú elismerésre talált az a tétel, hogy a hivatásos, a nálunk u.n. megrögzött büntettek ellenében nem elég, sőt felesleges a rendes börtönbüntetést alkalmazni, mert ezeket a legveszélyesebb bűnelkövetőket a fegyház, a börtön, vagy a fogház valóban sem el nem rettentí, se meg nem javítja, de nem kielégítő az egyszerű dologház sem, ezek számára kivételes elbánásra és különleges intézetekre van szükség.”²⁸

²⁵ A törvény teljes címe: a büntető igazságszolgáltatás egyes kérdéseiről szóló 1928. évi 10. törvénycikk.

²⁶ A szigorított dologházat büntetés helyett kellett alkalmazni, és a törvény úgy határozta meg, hogy csak a minimális tartama volt megállapítva, a maximuma nem, legalább három évig tartott. Három év után a szigorított dologházban fogva tartott személy kérhette az igazságügy-minisztertől a szabadon bocsátását, amiről az igazságügy-miniszter a dologház mellett működő felügyelő szerv meghallgatása után döntött. Ez a jogintézmény akár életfogytig is tarthatott, és a büntetést a fegyház körülményei között hajtották végre.

²⁷ MEZEY 1996b, 305.

²⁸ FINKEY 1925, 43.

Jogi jellegét vizsgálva megállapítható, hogy a szigorított dologház végeredményben a dologház és a fegyház kombinációját takarja. A dologház sajátosságai közül átemeli a határozatlan időre való beutalás lehetőségét mint a társadalmi védekezés és a generális prevenció leghatásosabb fegyverét, ugyanakkor a fegyház elemei közül nyomatékosítva jeleníti meg a szigorú munkakényszer és a szigorú rendet. Ez jól érzékelhető abból a rendelkezésből, amely lehetővé teszi, hogy amíg a dologház esetében a benntartózkodás ideje maximum 5 év, addig a szigorított dologháznál az időtartam akár életfogytig húzódhat, mert a feltételes szabadon bocsátás megtagadható. Rímél erre, hogy a végrehajtás részlet-szabályai úgyszintén a fegyház előírásaival estek egybe, tehát végső soron egy életfogytiglani fegyházbüntetés atipikus alakzatát valósították meg. A kettő elhatárolása tekintetében csak sovány szempontokat tudunk felhozni, így például azt, hogy a szigorított dologháznál a fokozatos börtönrendszerben szükségképpen benne foglalt nevelő mozzanatok zöme (bevezető magánelzárás, fokozatos előrelépés, közvetítő intézet) elmarad. Ennek a meg lehetőségen sajátos jogintézménynek a dogmatikai alapjait igyekeznek megvédeni Finkey, amikor ekképpen fogalmaz: „A mi szigorított dologházunk eszerint valóban megfelel a nevének, mert a dologháznak egy olyan magasabb fokú változatát teremtette meg benne a II. Bn., mely egyesíti magában a dologház és a fegyház előnyeit s elhagyja mindkettőből azokat a vonásokat, amik a büntetettek e legveszedelmesebb csoportjánál feleslegesek, illetőleg nem helytállóak.”²⁹

A témát vizsgálva nem kerülhet meg, hogy a dologház és a szigorított dologház kapcsán a két jogintézmény alapvető jegyeit összevegyjük. Eltérés mutatkozott a végrehajtás háttérszabályaiban, ugyanis a dologház esetében a fogház, míg a szigorított dologház esetében a fegyház regulái álltak zsinórmértékül. Fontos utalni arra a körülményre is, hogy ezeket a jogintézmények jellegéből adódó eltérésekkel szabályozták. Ami a két jogintézmény végrehajtási rendszerét illeti, megállapítható, hogy mindkét biztonsági intézkedés végrehajtási filozófiája a megfelelő klasszifikációval kialakított csoportok nappali munkáltatására és azok éjjeli elkülönítésére alapul. Az elérni kívánt formális cél a munkára nevelés és a munkaszorgalomra való rászoktatás egy álprogresszív rendszer adta keretek között. A csoportosítás fontosságát mutatja, hogy a többszörös visszaesőket külön munkatermekben foglalkoztatták, ahol további differenciálás valósult meg az életkor, az intelligencia foka, valamint az előképzettség alapján. Úgyszintén elkülönítve kellett azokat a személyeket tartani, akik a munkát megtagadták, vagy veszélyt jelentettek társaikra. A tartam tekintetében látható, hogy a dologházba utalt elkövető egy évnél hamarabb nem szabadulhat semmiféle körülmények között, és öt évnél tovább nem állhatott a szankció hatálya alatt. Szabadulásának idejét az első évben tanúsított munkaszorgalma határozta meg, mintegy lehetőséget adva a saját sorsának alakítására. A szigorított dologház esetében a beutalás minimuma három évben állapítottatott meg, azonban a szabadulás ideje határozatlan volt.

A munkáltatás vonatkozásában mindkét esetben szigorú munkakényszer valósult meg, amelyet az igazgató jelölt ki. A beutalt nem választhatott a munkavégzés nevei között, sőt a felmentés is csak egészségügyi vagy pszichés okok alapján volt lehetséges. Egyébként ezekben az esetekben a dologházból is elszállították a beutaltat, és megfelelő körülmények között helyezték el egy közigazgatási eljárást követően.

²⁹ FINKEY 1922, 23.

A dologház ügyének sarkalatos pontja volt a munkáltatás abból a szempontból is, hogy komoly szakmai vita bontakozott ki abban a kérdésben, hogy a mezőgazdasági jellegű munkáltatás helyénvaló-e. Az ellenérvek leginkább azt hangsúlyozták, hogy a dologházakban elhelyezettek amúgy is városi környezetben éltek, és ilyen munkát végeztek, másrészt a közveszélyes egyéneket komoly biztonsági kockázat nyílt mezőgazdasági terepen foglalkoztatni.

Finkey ebben a kérdésben már korábban is határozott véleményt formált, mert ezt írja: „Azok a fontos elvi szempontok, melyek a raboknak szabadban való foglalkoztatását általában s a mezőgazdasági munkáltatást különösen indokolják, ugyanoly mértékben fennállnak a dologházakra, mint a börtönre ítétekre vonatkozólag. Emberiességi (a beutaltak egészségének erősítése) és gazdasági szempontok egyaránt javallják, hogy a dologházakba és szig. dologházakba is vezessük be a szabad levegőn teljesíthető munkákat, természetesen nem kizárólag, hanem a beutaltak egyéniségéhez és az intézet helyi viszonyaihoz képest.”³⁰ A szigorított dologház dogmatikai szempontból is több probléma forrása volt, ezek közül csak a legszembetűnőbbeket vázolom fel az alábbiakban. Az első magának a központi fogalomnak a „bűncselekmények elkövetésére való állandó hajlam”-nak a bevezetése. Hiábavalók voltak azok a törekvések, amelyek arra irányultak, hogy egy kompakt és kelőképpen absztrakt tartalmat adjanak e meghatározásnak, ezek nem vezettek eredményre, aminek a következménye a gyakorlat számára azt jelentette, hogy az egységes értelmezés szenvedett csorbát. Magában rejtette ugyanakkor ez a kategória azt is, hogy e címen konkrét előfeltétel hiányában tulajdonképpen bárkivel szemben elrendelhető volt. Következetlenség és ellentmondásosság látható abban is, hogy a legsúlyosabb bűncselekmény elkövetőire éppúgy alkalmazható volt, mint az enyhébb bűncselekmények elkövetőivel szemben, vagy akár a vagyon elleni deliktumok tettesei esetén. Az intellektuális bűncselekmények elkövetői azonban nem tartoztak a jogintézmény hatálya alá, tehát például a hitelezési csalás, a közokirat hamisítás, váltóhamisítás megvalósítóinak nem kellett szigorított dologházba kerüléstől tartani.

Felfedezhető, hogy az aránytalanság is jelen volt a szabályozásban, ugyanis a kiszabható büntetési idő három év volt minimálisan, ha azonban a feltételes szabadságon lévő elkövető ugyan nem követett el bűncselekményt, viszont megsértett valamiféle előírt magatartási szabályt, akkor már csak öt év elteltével kerülhetett ismét feltételes szabadságra. Gyakorlatilag ez azt jelentette, hogy a magatartási szabályok megszegése és egy újabb bűncselekmény elkövetése a feltételes szabadságra bocsátás szempontjából – abszurd módon – azonos elbírálás alá esett. Mindez azonban nem változtatott a hivatalos értelmezésen, amelyet az igazságügyi tárca így rögzített: „a szigorított dologházba utalás biztonsági rendszabály jellegű, figyelemmel az 1925. év folyamán Londonban tartott nemzetközi börtönügyi kongresszus állásfoglalására. A megrögzött büntetettekkel szemben az adott eset tárgyi súlyával és az elkövető alanyi bűnösségével arányban álló határozott büntetés helytelen és következetesebb egybekapcsolni a szigorított dologház büntetéssel, mert a bűnözés alakulására irányuló vizsgálatok eredménye szerint a határozott tartamú büntetések rendszere egyes területeken csődöt mondott. Ehhez képest az újabb javaslat a megrögzött büntetettekkel szemben határozatlan tartamú büntetést alkalmaz, és ezt úgy szabályozza,

³⁰ FINKEY 1922, 55.

hogy az elítélt feltételes szabadságra bocsátásának nem lehet helye addig, amíg az elítélt a társadalmi életre alkalmassá nem vált.”³¹

A II. Bn. elvi alapjait a tettes-büntetőjogi szemlélet határozza meg, ennek megfelelően nem a tettarányos büntetés alkalmazására, hanem a személyi veszélyességre alapozott, határozatlan biztonsági intézkedés megvalósítását jelenti, amelynek alapja a bűnöző életvitel, a bűnözésre való hajlam és az elkövetett bűncselekmény, amelyek a közveszélyesség szimptomáiként jelennek meg. A jogintézmény végső summáját illetően mindenképpen helyénvaló az a megállapítás, amely szerint: „A társadalom biztonságát ténylegesen csak akkor szolgálta volna a szigorított dologház, ha az elkövetők nevelésére valóban sor is került volna. Enélkül a társadalmat csak addig védték a megrögzött bűnözőktől, amíg azokat biztonságosan őrizték. A határozatlan tartam, tehát a társadalom védelmét végül is nem szolgálta.”³²

Mindezek alapján teljesen érthető, hogy a II. Bn. szigorított dologházra vonatkozó szabályozása egy sikertelen és a valóságtól elrugaskodott jogi elképzelés fiaskójaként vonult be a magyar büntetőjog történetébe.³³

Ezzel a jogalkotással és a hozzá kapcsolódó rezignált jogalkalmazási tapasztalatokkal gyakorlatilag lezárult a két világháború közötti jelentősebb büntetőjogi és végrehajtási kodifikációs folyamat. Persze azt is el kell ismerni, hogy a büntetőjogi kodifikációt már a világháború előtt sürgették, amiről Angyal Pál mondotta: „a Btk. reformjának halogatása a magyar büntetőjog feláldozásával egyértelmű”.³⁴

A második világháború kitörését megelőző utolsó békeévben a következő, személyes szabadságot korlátozó büntetőjogi szankciók voltak alkalmazhatók: fegyház, börtön, fogház, államfogház, dologház, szigorított dologház. Ezek végrehajtására hat országos börtön, huszonhárom törvényszéki, kilencven járásbírósi fogház és két dologház szolgált. Ekkor azonban már két kézzel dörömbölt a történelem Magyarország határain, és ez a közelgő nagy horderejű történelmi, politikai, társadalmi változások erőterében a Csemegi-kódex hegemoniájának alkonyát is előrevetítette.

A Csemegi-kódex III. novellája (1948): elmebeteg bűnözők biztonsági őrizete

A II. világháború befejezését követően központi politikai célkitűzés volt, hogy a háborús bűnöket elkövetők felelősségre vonásának keretei jogszabályi szinten jelenjenek meg. Ennek előzményeként már 1945 januárjában miniszterelnöki rendelet jelent meg, amely bevezette a népbírászkodás rendszerét, amelyet az 1945. évi VII. törvény emelt a legmagasabb jogszabályi szintre. A népbírászkodás körében alkalmazható volt a halálbüntetés, a kényszermunka, a fegyház és a börtön, amelyek végrehajtási szabályait igazságügy-miniszteri

³¹ *Magyarország igazságügye az 1927. évben.* Budapest. 49.

³² MEZEY 1996b, 304.

³³ Azonban előrebocsátva meg kell azt is jegyezni, hogy ez a szellemiség nem tűnt el végleg, mert módosult formában, de ugyanazon jogi és logikai bakugrásokkal terhelt az 1974. évi 9. törvényerejű rendeletben mint szigorított őrizet ismét felbukkant.

³⁴ ANGAL 1942.

rendelet állapította meg.³⁵ A korszak további jellemzője, hogy a népbíróságok és a rendes bíróságok párhuzamosan ítéleztek. Ez utóbbiak a Csemegi-kódex szabadságelvonnással járó jogintézményeit (fegyház, börtön, fogház, szigorított dologház, dologház) alkalmazták. A rendszerbe állított börtönök jellegüket tekintve bírósági fogházak, országos büntetőintézetek és dologházak voltak. A jogosnak mondható társadalmi elváráson alapuló jogi szabályozás azonban már magában hordozta azokat a jegyeket, amelyek sejtették, hogy a honi jogi szabályozás a „monolitikussá merevedő állami politika direkt irányítású eszközévé torzult”.³⁶ Kiterjedt remek jogászai gondolkodásról ebben az időszakban nem lehet beszélni, azonban viszonylag korán megjelentek azok a konformista nézetek, amelyek célkeresztjében a Csemegi-kódex bírálata állt. Ezek a kritikák persze nem ajtóstul rontottak a házba, hanem a hatályos szabályozás fogható pontjain³⁷ keresztül kezdték meg a büntetőjogi status quo erodálását. Ennek szellemében például Kádár Miklós így fogalmazza meg véleményét: „[...] példázó felsorolását adjuk azoknak a törvényes intézkedéseknek, amelyeknek a demokratizált Magyarországon való alkalmazása előtt nemcsak a közvélemény, hanem a haladó jogász is értetlenül áll”.³⁸

A Csemegi-kódexet a politikai paletta balra tolódásával párhuzamosan egyre inkább fenntartásokkal kezelték, és annak alapjait, szellemiségét szisztematikusan bomlasztották. Ennek egyik biztos fogása volt, hogy szüntelenül a szovjet szabályozáshoz mérték, és bizonyítani igyekeztek annak magasabbrendűségét. Az is nyilvánvaló, hogy a regnáló politikai kurzus nem igazán tudott és akart mit kezdeni egy olyan pókháló-finomságú, cizellált szabályozással, mint a Csemegi-kódex. A politikai és gazdasági célok eléréséhez egy drasztikus, mondhatni új típusú büntető törvénykönyvre volt szükség, amelyet a rendszer saját képére alakítva, a saját maga igaza szerint alkot.

Ebben a politikai klímában kezdődött meg a III. Bn. előkészítése, amelyet a büntető-törvények egyes fogyatékosságainak megszüntetésére és pótlására szántak. Rövid életűnek tervezték, amit Kádár Miklós szavai is alátámasztanak: „[A]ddig szolgálhat csak [...] ameddig a szilárd elveken épült gyökeres újítást jelentő új büntető-kódex, amely a mi szemléletünknek megfelel, nem lép a toldott-foldott novelláival együtt elavult, alkalmatlan elveken épült büntetőjogszabályaink helyére.”³⁹

A tervezet igen gazdag módosítójavaslat-csomaggal állt elő, azonban ez korántsem állt arányban azzal, ami végül is megvalósult. A börtönügyi vonatkozások közül ki kell emelni, hogy a polgári büntetőbíráskodás körében a halálbüntetést a javaslat megszüntette volna, és helyébe az életfogytig tartó szabadságvesztés került. A szabadságvesztés két fokozata jelent meg, úgymint a fegyház és a fogház, amelyek a kiszabott tartammal függtek össze. A közveszélyes elkövetők vonatkozásában gyógyító őrizet elrendelését javasolták, amelyhez feltételes szabadságot is rendeltek. E jogintézmény megítélése nem volt egyértelműen pozitív, voltak olyan vélemények,⁴⁰ amelyek abban látták a kritikát, hogy a bűnismétlés veszélye nem előfeltétele az elrendelésnek, és ezért inkább biztonsági, mint

³⁵ Fontos változás volt, hogy a korábbi időszakból ismert államfogház büntetést 1946-ban hatályon kívül helyezték.

³⁶ LÓRINCZ 2007, 73.

³⁷ Ilyen volt például az uralkodóház tagjainak biztosított különleges jogállás kérdése (Csemegi-kódex 139–140. §).

³⁸ KÁDÁR 1946, 75.

³⁹ KÁDÁR 1946, 76.

⁴⁰ SCHÄFER 1949, 219.

gyógyító jellegűnek tulajdonították. A hatályba lépett III. Bn. szövege a pozitivistá tanok hatására új jogintézményként végül is a biztonsági őrizetet jelenítette meg. Ennek előzményeinek megértéséhez egy kis történeti visszatekintésre van szükség. A Csemegi-kódex szerint: „nem számítható be a cselekvény annak, ki azt öntudatlan állapotban követte el, vagy kinek elmetehetsége meg volt zavarva és emiatt akaratának szabad elhatározási képességével nem bírt”.⁴¹ A Csemegi-kódex tehát megkülönböztette az elmezavart és az öntudatlan állapotot, amelyek azonban nem zárják ki egymást, továbbá általános formulaként határozza meg az „értelmi tehetség hiányát”, de nem sorolta fel taxatív az egyes formáit,⁴² de továbbra is kizárta a 12 év alattiak büntethetőségét.⁴³ A végrehajtás-gyógyítás szempontjából ez a jogszabály nem ad útmutatást, de a kóros elmeállapot fogalmának büntetőjogba emelésével nagyban hozzájárult a későbbi szabályozás útjának kijelöléséhez. Ez a rendszer egészen 1948-ig változatlan tartalommal élt, ekkor azonban a III. Bn. értékesíteni kívánta a tettes-büntetőjogi irányzat eredményeit, ezért ennek fényében a beszámíthatatlan, illetve a csökkent beszámítási képességgel rendelkező személyek kezelése érdekében próbált előremutató lépéseket tenni.

A III. Bn. tehát külön fejezetet szentel az elmebeteg bűnelkövetők *biztonsági őrizetének*,⁴⁴ amelyet a társadalom védelme érdekében kívánt alkalmazni azon 18. életévüket betöltött személyekkel szemben, akiknél elmebetegségük kizárja a beszámítási képességet. A biztonsági őrizet egy évig tarthat, azonban letelte előtt három hónappal a bíróság újra megvizsgálja az ügyet, és szükség esetén még egy évvel meghosszabbíthatja idejét, amely az elkövető gyógyulásáig, illetve közveszélyes állapota megszűnéséig tarthatott. A biztonsági őrizetet többen kritikával illették, így Schäfer István, aki arra mutatott rá, hogy az elmebetegség színlelése menekülőút a megtorlás elől szökni igyekvő elkövetőnek,⁴⁵ vagy Horányi Béla orvosi szempontok alapján azt emelte ki, hogy a betegre nézve kifejezetten káros hatások érvényesülnek, ha egy rövidebb idejű gyógyulás után még egy évet intézetben kell maradnia.⁴⁶ A biztonsági őrizet bevezetését a 19. század végének reformirányzatai óta többen pártfogolták, azonban a korlátozott beszámítási képességet a magyar büntetőjog még 1948-ban sem ismerte. Az biztosan megállapítható, hogy a III. Bn. megalkotását az a jogalkotói szándék vezérelte, hogy a Csemegi-kódex fogyatékosságait próbálják kiküszöbölni,⁴⁷ ami több-kevesebb sikerrel meg is történt. Annyi azonban mindenképpen felróható a korabeli jogalkotásnak, hogy nem terjeszkedett túl az ártalmatlanná tételi

⁴¹ Csemegi-kódex, 76. §.

⁴² A szabályozás kitért arra is, hogy a 12. és 16. év közötti, valamint életkortól függetlenül, a siketnémák esetén vizsgálni kell a bűnösségi képesség kérdéseit.

⁴³ Csemegi-kódex, 89. §.

⁴⁴ A kodifikáció során élénk szakmai tevékenység bontakozott ki, amelynek eredményeképpen a Jogász Szakszervezet büntetőjogi bizottsága *Kádár Miklóssal (1904–1971)* az élen egy komplex javaslatot készített. Ebben az anyagban eredetileg *gyógyító őrizet* szerepelt, amely szabályozta a közveszélyes személyek kezelését, és lehetőséget adott a feltételes szabadon bocsátásra is. Rendelkezett arról is, hogy a csökkent beszámítási képességeket hogyan kell gyógyító őrizetben tartani. A jó szándékú és európai színvonalú javaslat csak töredékében valósult meg a III. Bn. keretei között.

⁴⁵ SCHÄFER 1948, 220.

⁴⁶ HORÁNYI 1948, 452.

⁴⁷ A III. Bn. szerint sui generis bűncselekmény (önálló bűncselekmény) az ittas állapotban való bűnelkövetés. A novella ugyancsak újítást hozott a különös részben is, mert több új törvényi tényállást is megjelenített (például tiltott határátlépés, ittaság stb.).

célon, illetve a közveszélyes állapot megszüntetésén. A dinamikusan változó jogpolitikai klímában született, szigort képviselő⁴⁸ III. Bn. a letűnt rendszer visszhangját jelentő szabályozásként jelent meg, amelyet viszonylag gyorsan el kívántak tüntetni. Ennek lehetősége az 1949-es kommunista hatalomátvétellel nyílt meg, azonban tényként kell megállapítani, hogy a büntetési rendszer állapota is egyszerűsítésért kiáltott, hiszen ebben az időszakban Magyarországon büntett és vétség miatt hétfajta szabadságvesztési-büntetési nem volt alkalmazható, és ezekhez még hozzáadódott a kihágásielzárás-büntetés is. A Csemegi-kódex regnálása, noha utolsó rendelkezéseit csak 1962-ben helyezték hatályon kívül, jól érzékelhetően a végéhez közeledett. Kiválóan érzékelteti ezt Mezey Barna frappáns megállapítása: „A büntetőjog és a végrehajtás jelentős hányadának átpolitizálása, a különös részi büntetési rendszert érintő szovjet mintájú átalakítások éles konfliktusba kerültek a hagyományos, normatív szellemű büntetőjogot tartalmazó Csemegi-kódexszel.”⁴⁹

Ebben az időszakban már napirenden volt az új büntető törvénykönyv elkészítésének szándéka, de érdekes, hogy a jogászok, a III. Bn. megalkotásának időszakával ellentétben, hallgattak, és „jogászaink egyszerűen nem vesznek tudomást arról, immár közel két év óta készül az ország, a nép életére döntő fontosságú törvényalkotás.”⁵⁰ Ugyancsak jól szemlélteti a szakma néma tiltakozását Ries István emiatt felháborodott hangvételű dörgedelme, amelyet a Magyar Jogász Szövetség 1948-as alakuló közgyűlésének résztvevőihöz intézett: „Pedig joggal vagy jog nélkül, de nem vitás, hogy a büntető jogalkotásnak és a büntető jogtudománynak van a legnagyobb közvéleménye. Azt szerettük volna, ha a tudományos harc egész arzenálját vonultatták volna fel s a tudományos kutatás legújabb eredményeinek megvalósítását követelte volna a magyar jogászság. Előre be kell azonban jelentenem, hogy majd kritizálni csak annak lesz joga, aki dolgozott is!”⁵¹

Mi lehetett ennek a néma szakmai ellenállásnak az oka? Megítélésem szerint az, hogy a magyar jogásztársadalom a Csemegi-kódexen szocializálódott, és jól érzékelt azokat a negatív tendenciákat, amelyek már előrevetítették a jövő sötét képét, mindezt elemi erővel nyomatékosította a tisztán szovjet típusú alkotmány 1949-es megjelenése is. Ez a némaság, a csendes beletörődés és a közöny rezignált búcsú volt a letűnő korszaktól. Tudomásul kellett venni, hogy a történelem kényszerítő ereje a Csemegi-kódex úri konflisából egy Sztalinyec traktor nyergébe ültette át a jogászokat, ezzel lehetővé vált a jogi gondolkodás további deformálódása, és a sztálini büntetőpolitika hatalomátvétele előtt minden ajtó nyitva állt. A hazai politikai csatározásból 1949-ben a baloldali pártok kerültek ki megerősödve, amit a hírhedt „kékcédulás” választás után tudtak valós politikai hatalomra váltani. Mindez magával hozta, hogy a büntetőjog-elmélet és a büntetőpolitika is egy irányba fordult, és megalapozta a sztálini büntetőpolitika agresszív térnyerését. Híven festi a korszellemet a következő, ellentmondást nem tűrő, karakteres kijelentés: „Büntető jogtudományunk és büntető igazságszolgáltatásunk szempontjából döntő fontosságúnak tartom, hogy jogászaink vérébe menjen át az a tétel, amelyet röviden úgy fejeznék ki, hogy

⁴⁸ Mutatja ezt, hogy a III. Bn. az élet és testi épség elleni cselekményeket, a gondatlan cselekményeket és az állami tulajdon elleni cselekményeket súlyosabban ítélte meg.

⁴⁹ MEZEY 1996b, 329.

⁵⁰ SCHULTHEISZ 1949, 192.

⁵¹ SCHULTHEISZ 1949, 193.

van burzsoá és van szocialista büntetőjog, de a kettő között nincs semmi kompromisszum, mert harmadik út a büntetőjogban nincs.”⁵²

Zárogondolatok

A Csemegi-kódex megítélését vizsgálva, előjáróban rögzíteni kell, hogy annak sorsa meglehetősen hektikusan alakult. Már az előkészítő viták során az akkori politikai ellenzék soraiból ostromozták a normaszöveget. Komjáthy Béla, az ellenzék vezérszónoka például élesen kifogásolta, hogy a javaslat jelentősen eltér az 1843. évi tervezettől, így nem követi a bűncselekmények kettős felosztását, bevezeti a halálbüntetést, vagy éppen büntetési minimumot állapít meg.⁵³ Csemegi személye sem került el a céltáblává válást, többen vetették a szemére, hogy teljesen mellőzte az 1843. évi javaslatot, amit azzal súlyosbított, hogy mint a dogmatika rajongója, jogalkotási hajlamainak kiélésére használta fel a kezébe letett lehetőséget. Mezey Barna fogalmazza meg azt a választ, amely alapján az első éles kritikák mozgatórugóit megismerhetjük. Erről így ír: „Abban, hogy a magyar jogász közgondolkodásban számosan, szinte nosztalgikusan visszakívánták az 1843-as javaslatot, nem szabad csupán a nacionalista érzület megnyilvánulását látnunk, még akkor sem, ha tudjuk, hogy az 1843-as javaslat 1878-ban nem volt mindenestől átültethető a törvények sorába. Különösképpen Fayerről tudjuk, hogy a humanista eszmék következetes harcosa volt, hogy lelkesedett azokért a felvilágosodás által ihletett, a reformkorban felkarolt eszmékért, amelyek az 1843-as törvényben kaptak formát. És ezeket kérte számon, ezt a szellemi örökséget féltette.”⁵⁴ Kifejezetten praktikus alapú hiátusként vetődött fel, hogy a büntetési rendszer túlságosan komplikált, sok esetben egymást átfedő szabályokra épült, mindezt tetézve a főbüntetések és mellékbüntetések kevésbe logikus egymás mellé rendezésével. A fiatalokúakra vonatkozó szabályozás elnagyoltsága és a visszaesésre mint az akkor már jól érzékelhető problémára való reagálás szintén pellengérre állította a törvényt. A dogmatikus szemléletmód túltengése miatti hibaként rótták fel, hogy nem a való életre reagálnak a szabályok, így „már a törvény keletkezésekor is letűnőben lévő büntetőjogi szemléletmód”⁵⁵ méltelyezte meg a Csemegi-kódex alapjait és szellemiségét. Minden bírálat ellenére sem elvitatható az a tény, hogy a Csemegi-kódex minden eklektikus jegye ellenére jól sikerült szabályozás volt, és ne feledkezzünk meg arról sem, hogy a hozzá készült indoklás valószínű jogi mestermű nivóján állott. A kritikus hangok elnémulása után, különösen az I. Bn. hatálybalépésével, a törvény alapvetően jól töltötte be feladatát. Még a koalíciós időkben is az elismerés szavai domináltak, szép példa erre Ries István igazságügy-miniszter méltatása, aki szerint a szabályozás „az egyéni szabadság biztosításáért harcoló világnézet, másfelől a tényálladék kristálytiszta meghatározására törekvő u.n. klasszikus büntetőjogi irányzatnak valószínű betetőzése”.⁵⁶ Auer György *törvényhozásunk egyik legjelesebb alkotásának*”⁵⁷ minősítette a törvényt.

⁵² TIMÁR 1950, 382.

⁵³ MEZEY 1996b, 288.

⁵⁴ MEZEY 1996b, 289.

⁵⁵ GYÖRGYI 1984, 15.

⁵⁶ MEZEY 1996b, 289.

⁵⁷ AUER 1948.

A kommunista jogirodalom a legnagyobb támadási felületet a szabályozásban kétségkívül jelen lévő osztályjellegben és a nyilvánvaló következetlenségekben találta meg, kiemelve a practicista szemléletmód korszerűtlenségét. A centenárium alkalmából megjelent írások és vélemények már alapos társadalmi, történelmi és jogi elemzéseken nyugvó érveket is találtak a Csemegi-kódex erényeinek bemutatására, ami igen érdekes hangulatot teremtett az akkor éppen befejeződött büntetés-végrehajtási jogi kodifikáció okozta örömmámorban.⁵⁸ Horváth Tibor lényegre törő megállapítása szerint: „Mindent összevéve, az 1878-as büntető törvénykönyv megfelelően szolgálta ki korát, történelmi érdeme az egységes, kodifikált büntetőjog megteremtése.”⁵⁹ Ugyancsak elismerő szavakat fogalmazott meg az akkori igazságügy-miniszter, Markója Imre is, aki szerint a Csemegi-kódex „liberális jogelveket valósított meg, határozottan szakított a feudális büntetőjogi rendszerrel”.⁶⁰

Összegzőként megállapítható, hogy az 1878-as büntetőkódex társadalmi, politikai arculatát illetően határozott szakítást jelentett a feudális büntetőjog elveivel, felzárkózást Nyugat-Európához, a burzsoá jogrendszerhez. A kor követelményeinek megfelelően jól beilleszkedett a 19. század második felének korszerű, a törvényességre, jogegyenlőségre és a büntetések humanizációjára alapozott nagy európai törvénykönyvek sorába. Liberális szemlélete, szellemi alapállása nagyban-egészében, bár nem minden törés nélkül, meg egyezik az 1843-ban felvázolt büntetőjogi reformtörekvésekkel, eltérő jogi megoldásait a korabeli tudományos felfogás és nem utolsósorban a kiegyezés korának megváltozott társadalmi-történelmi körülményei magyarázzák. A büntetési rendszer dogmatikus szabályozása, a bűnelkövetők pszichikus sajátosságainak szem elől tévesztése, a büntetés kiszabás mechanizmusának merevsége pedig súlyos ballasztként nehezedett a kódexre, olyannyira, hogy az ebből eredő ellentmondásokat későbbi novelláris szabályozások sem tudták feloldani.⁶¹ A Csemegi-kódex mindenekelőtt a bűncselekményben jogi jelenséget lát, figyelmen kívül hagyva a bűnözés társadalmiságát. A büntetőjogi repressziót tekinti fő feladatának, és szinte semmi figyelmet nem fordít a megelőzésre.

A Csemegi-kódexet a magyar klasszikus büntetőjogi felfogás maradandó értékű összefoglalásának tekinthetjük ma is, különösen a büntetőjogi dogmatika területén. Elég csak röviden utalni arra, hogy ez a mű volt az a vezérfonal, amely a bírói gyakorlatot irányította nemcsak a kódex életbeléptetése utáni kezdeti esztendőkből, hanem a későbbi évtizedekben is. Jelentősége vitathatatlan, mert ez a törvénytű volt az első, amelyik elkülönülő végrehajtási rendelkezéseket jelenített meg, és egy sajátos rendszert alakított ki.⁶² Széles alapokon szerveződő textúrája tartalmazta a korabeli európai büntetőjog-alkotás szinte valamennyi értékét és elvét, amely alkalmassá tette arra is, hogy adekvát választ adjon a korabeli ma-

⁵⁸ A büntetések és intézkedések végrehajtásáról szóló 1979. évi 11. törvényerejű rendelet, 1979. július 1-jén lépett hatályba.

⁵⁹ HORVÁTH 1979, 201.

⁶⁰ MARKÓJA 1979, 140.

⁶¹ HORVÁTH 1978, 297.

⁶² Megjegyzendő, hogy az eredeti elképzelések szerint Horvát Boldizsár igazságügy-miniszter önálló törvényt akart a végrehajtásra, azonban a korabeli jogalkotás erejéből csak arra futotta, hogy a Csemegi-kódexbe kerültek ezek a rendelkezések.

gyar valóság kihívásaira,⁶³ és nem utolsósorban markánsan jelenítette meg és szolgálta a polgári börtönügy eszméjét.

Végezetül, a Csemegi-kódex novelláinak általánosítható tapasztalatait kutatva azt mondhatjuk, hogy ezek nem az egyes jogszabályok regulái között lelhetők fel. Sokkal inkább annak az örök érvényű szabálynak a fontosságára világítanak rá, amely – korszaktól függetlenül – a jogpolitika és a szakmapolitika közötti érzékeny egyensúly megőrzését állítja a középpontba, egyértelműen deklarálva: *a büntetés-végrehajtási jog érték- és esz-közrendszere nem uralhatja, hanem szolgálnia kell az egyént éppúgy, mint a társadalmat.*

Felhasznált irodalom

- ANGYAL Pál (1942): *A joghézag problematikája a büntetőjogban*. Értekezések a filozófiai és társadalmi tudományok köréből (5.8). Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.
- AUER György (1948): *A büntetőtörvények egyes fogyatékságainak megszüntetéséről és pótlásáról szóló 1948. évi XLVIII. törvénycikk magyarázata*. Budapest.
- FINKEY Ferenc (1922): *Büntetés és nevelés*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.
- FINKEY Ferenc (1925): *A társadalmi védekezés és büntetőjog*. Miskolc, Miskolci Jogászséglet Könyvtára.
- FINKEY Ferenc (1940): *Szemelvények kisebb szakdolgozataiból 1890–1940*. Budapest.
- GYÖRGYI Kálmán (1984): *Büntetések és intézkedések*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Kiadó
- HORÁNYI Béla (1948): Az új büntetőnovella elmeorvosi szempontból. *Jogtudományi Közlöny*, 3. évf. 23. sz.
- HORVÁTH Tibor (1978): Gondolatok a büntetés-végrehajtási jog kodifikációjához. *Jogtudományi Közlöny*, 33. évf. 6. sz. 303–312.
- HORVÁTH Tibor (1979): Az első magyar büntető kódex száz év távlatából. *Jogtudományi Közlöny*, 34. évf. 4. sz. 194–202.
- KÁDÁR Miklós (1946): Gondolatok a büntetőjog reformja köréből. *Jogtudományi Közlöny*, 1. évf. 5–6. sz. 75–76.
- LŐRINCZ József (1998): *A fiatalok büntetés-végrehajtása*. Budapest, Citoyen Kiadó.
- LŐRINCZ József (2007): A sztálini büntetőpolitika és konzekvenciái a hazai büntető igazságszolgáltatásban. *Börtönügyi Szemle*, 26. évf. 2. sz. 71–80.
- LŐRINCZ József (2015): *A javítástól a reintegrációig*. In HACK Péter – KIRÁLY Eszter – KORINEK László – PATYI András szerk.: *Gályapadból laboratóriumot. Tanulmányok Finszter Géza professzor tiszteletére*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó.
- Magyarország igazságügye az 1927. évben*. Budapest.
- MARKÓJA Imre (1979): A magyar büntető törvényhozás 100 éve. *Magyar Jog*, 26. évf. 5. sz. 385–390.
- MEZEY Barna (1986): A bűnözés és a büntetés-végrehajtási jog a századfordulón. In KOVÁCS Kálmán szerk.: *A jogalkotás és a jogalkalmazás egyes kérdései Magyarországon 19–20. század*. Budapest, ELTE. 113–132.
- MEZEY Barna (1996a): *Magyar jogtörténet*. Budapest, Osiris Kiadó.
- MEZEY Barna szerk. (1996b): *Magyar alkotmánytörténet*. Budapest, Osiris Kiadó.

⁶³ MEZEY 1986, 113. Magyarországon a kiegyezést követően a bűnözés átstrukturálódott, aminek okai elsősorban a kibontakozó kapitalizmussal együtt járó új kriminalisztikai hatásokban keresendők (szervezett bűnözés, alvilág).

- PALLO József (2019): *A magyar börtönügy kodifikációs csomópontjai*. Budapest, Dialóg Campus Kiadó.
- SCHÄFER István (1948): Biztonság vagy gyógyítás? *Jogtudományi Közlöny*, 3. évf. 14. sz.
- SCHULTHEISZ Emil (1949): A Btk. reformjára vonatkozó elgondolások. *Jogtudományi Közlöny*, 4. évf. 9–10. sz. 193–199.
- SZÖLLŐSY Oszkár (1935): *Magyar börtönügy*. Budapest, Révai Testvérek Irodalmi Intézet.
- TIMÁR István (1950): Az 1950. évi II. törvény egyes kérdései. *Jogtudományi Közlöny*, 5. évf. 11–14. sz. 378–382.

Egyéb források

1950. évi 39. számú törvényerejű rendelet 2. §
- A büntető igazságszolgáltatás egyes kérdéseiről szóló 1928. évi 10. törvénycikk
- A büntetések és intézkedések végrehajtásáról szóló 1979. évi 11. törvényerejű rendelet, 1979.
- Csemegi-kódex 76. §
- Csemegi-kódex 89. §
- Csemegi-kódex 139–140. §
- Indokolás a közveszélyes munkakerülőkről szóló törvényjavaslathoz. In Képviselőházi irományok, 1910. XXVI. kötet, 711. szám, 240–289.
- Indokolás a közveszélyes munkakerülőkről szóló törvényjavaslathoz. In Képviselőházi irományok, 1910. XXVI. kötet, 711. szám, 268.
- Magyarország igazságügye az 1927. évben. Budapest, 49.